

A nyelv emberi lényege

A magyarázat látóköralkotó változatai
a nyelvtudományban *

1. Bevezetés

Paul Ricœur egyik tanulmányában ezt írja a nyelvtudomány általa kanonikusnak tartott magyarázatelvéről: „Mint tudjuk, a nyelv – beszéd (langue – parole) olyan alapvető megkülönböztetés, mely a nyelvészetnek egyöntetű tárgyat szolgáltat. S míg a beszéd (parole) a fizioiógiához, a lélektanhoz, a szociológiához, addig a nyelv csak a nyelvészethez tartozik, mint olyan játék, amelynek szabályait a beszédben (parole) hajtják végre. Amint ugyancsak tudjuk, a nyelvészet csak olyan tiszta jelentésektől megfosztott egységek rendszerét ismeri, melyek mindegyike csak az összes többitől való eltérése által határozható meg. Az egységek – legyenek bár tisztán megkülönböztethetőek (distinctive), mint a fonológiai tagolás egységei, vagy jelentéshordozók (significative), mint a lexikális egységek – szemben álló egységek. A diszkrét egységek állományán belüli ellentétek és az ellentétek kombinációinak játéka határozza meg a struktúra fogalmát a nyelvészetben. [Bekezdés] Ez a fenti modell nyújtja a magyarázó magatartás típusát [...]”.¹

Ricœur mintának, más tudományok számára a magyarázat alapjának tekinti a fönt idézett strukturalista elvet. Lezárt, végső evidenciának tartja a magyarázat e magyarázatát, amelyben sem

* A tanulmány az OTKA K 100717 (Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás) pályázati támogatásával készült.

¹ Ricœur 1999: 19–20.

az adat, sem a használat, sem a jelentés nem kérdés, nem probléma. Saussure-t idealizálva Ricœur számára a rendszer mint alaki abszolútum jelenik meg, leválasztva a beszédről, a szövegről. A pozitív objektivitás tételeződik itt, amely teljesen függetlenül van a kutatótól a modellben. Ricœur nyelvtudomány-értelmezése valószínűleg Jakobson nevezetes elméletének és Baudelaire-elemzésének felel meg. Jakobson „mikroszkopikus” Baudelaire-elemzésében az 1850-es években írt verset saját, 1950-es évekbeli befogadásában egy időtlenné tett általános érvényű szinkrón francia grammatikával közelíti meg, a „diszkrét egységek állományán belüli ellentétek és az ellentétek kombinációinak” minden történetiséget és befogadói nézőpontot kizáró magyarázóelvével.

Ricœur ezt az eljárást Lévi-Strauss antropológiai leírásainak elemzésével demonstrálja, azzal, ahogy Lévi-Strauss a nyelvtudomány strukturalista magyarázatát kiterjeszti a mítosz, a mitikus világmagyarázat bemutatására. Ricœur elemzésében a struktúra mintha csak technikai eljárás lenne az értelmezés, a megértés megalapozásához. Jelzi írásában, hogy van némi feszültség a magyarázat és a megértés között. Vissza is kérdez a dilemmára, de a választ áthelyezi a megértés területére, a magyarázatot továbbra is csakis struktúrának, struktúralevezetésnek tekintve.

Ricœur nyelvtudományértése természetesen a 20. század klasszikus strukturalista elveire épül, de éppen részleges kívülállása révén hibátlanul mutatja azt a nyelvtudományon belül az ezredforduló után is nagy befolyással bíró nézetet, amely a nyelv megismerését a nyelv fizikai tárgyként való megközelítésében metaforizálja. Milyen fő magyarázattípusok alakítják ma a nyelvtudományos leírását és ezeken keresztül a nyelv általános értelmezését – erről lesz szó az alábbiakban.

A magyarázat magyarázata szép hermeneutikai cselekvés a hermeneutikai körön belül, úgy, hogy a magyarázat nem maga a megértés, a magyarázat a megértéshez vezető folyamat. Ezt a helyzetet nem tudjuk kikerülni, nem lehetséges a kívül kerülés az emberi megértés alapjellege miatt. Ám éppen ebben rejlik – részben – a mostani diszkurzusunk szépsége.

A nyelvtudomány részese a tudományos kommunikációnak, diszkurzív rendjére az intézményes tudományos megszólalás általános karakterjegyei jellemzőek. A nyelvtudomány művelői emellett éppúgy beszélő emberek, kulturális ismeretekkel, tapasztalatokkal és elvárásokkal, mint bárki más. A magyarázat nyelvtudományi szerepe és változatai a maguk történeti meghatározottságában mutathatók be, az alábbiakban szükségképpen vázlatosan.

A tudományos magyarázat a nyelvtudományban is meta-szintű és tárgytudományos elmélet és módszertan függvénye, mondhatni, a magyarázat a metaelmélet és tárgytudományos elmélet nyelvi megnyilvánulásának egyik összetevője és egyúttal megjelenítője. Ekképp a magyarázat egyszerre fogalmi konstrukció, pontosabban dinamikus konstruálás, másrészt szöveg létrehozása, a megértés kifejtő kommunikációs rögzítése. A tudományos magyarázat diszkurzív jellege a kölcsönviszony miatt valamilyen elmélet által kanonizált formában konstruálódik meg, nem a hétköznapi jellegű kifejtés folyamatában. A magyarázat a természettudomány tudományfilozófiai alapozása nyomán valamely ismeretlen jelenségnek ismert jelenségekből való tudományos levezetése. A tudományos magyarázat a befogadót rávezeti a dologra és annak részleteire, összefüggéseire, másképp megfogalmazva: a fogalmi kidolgozására. Nem a megértés művelete, hanem a megértés, az értelmezés eléréséhez vezető folyamat megformált bemutatása, leírással, levezetéssel, érveléssel a meghatározás és leírás mellett. A magyarázat azonban ezzel együtt diszkurzív és dialogikus művelet, amelynek során a kutató szakmai közösségéhez és tágabb körű befogadóikhoz fordul a megértetés szándékával. Ez a tevékenység visszahat magára a kutatásra, hiszen a kutatási eredmény megjelenítése nem független a kutatás végzésétől. Így a magyarázat mint szöveg nem választható el a szöveg megértésétől.

Mivel a magyarázat elméletfüggő, ezért többféle tudományos magyarázat lehetséges. A nyelvtudomány az ezredfordulón plurális, több karakteres irányzata működik, ezért több jellegzetes nyelvtudományi magyarázattípus különíthető el.

2. A magyarázat szó eredete, jelentése

Egy központi fogalom megnevezése a maga nyelvi megkonstruálásában és történetiségében (tudásarcheológiájában) mindig sokat elárul magának az adott fogalomnak a lényegéről. A *magyarázat* szó és alakjai korán megjelentek a magyar nyelvben. A *Nyelvtörténeti szótár* ekképp adatozza e szót:²

magyaráz 1372/1448 JókK 1. C. interpretor, perputo, MA. declaro, expono, JordK. 198 explano; 2. vorto, interpretor, übersetzen A zsolnár könyvét szent Jeromos görög nyelvről deák böltüre magyarázá (DebrK 88)

megmagyaráz C. expono, definio, dilucido, enucleo, MA. declaro, interpretor, enarro, explano, explico /erklären

magyarázat 1. C. interpretamentum, hermeneia, dictatio, epimythion, MA. declaratio, expositio /erklärung, deutung

A *magyarázat* etimológiája jól rávilágít, kellően megmagyarázza e tevékenység lényegét. A *magyarázat* főnév és igei alakja a *magyar* szóból ered.³ A *magyar* szónak ez a szemantikai, egyszerre metaforikus és metonimikus kiterjesztése a megszólalásnak és a megszólalás tartalmának elsőként a közegét helyezi előtérbe: a magyarul történő beszéd érthető, kellő mértékben kifejtő a társak között, akik természetsszerűleg ugyanazt a nyelvet beszélik, másképp: a magyar anyanyelvű hallgató (és a beszélő) számára. Az eredet vizsgálatában továbbmenve azt látjuk, hogy maga a kifejtő és megértő ember is jelen van ebben a megismerő folyamatban, hiszen a *magyar* szó egy elemének jelentése ismeretesen 'ember'.⁴

A magyarázat fogalmának a magyar nyelvben megvalósult nyelvi leképezése nem példa nélküli. A német nyelvben a *deuten* 'mutat, jelent, értelmez, magyaráz, megfejt' etimológiai össze-

² Szarvas–Simonyi 1890–1893: II. 663.

³ Benkő (szerk.) 1970: 816–817.

⁴ Benkő (szerk.) 1970: uo.

függésben áll a *Pseudō* 'Volk', 'nép' szóval, ennek származéka a *deutsch* szó. A *deuten* eredetibb jelentése 'für das (versammelte) Volk erklāren, verständlich machen',⁵ azaz 'a(z) összegyűlt) nép számára elbeszél, érthetővé tesz'.

Érdemes megemlíteni, hogy az eredetileg az európai tudományos megismerésben és kommunikációban fontos nyelvek magyarázatot kifejező szavai hasonlóképpen metaforikusak. A számos nyelvben használatos, latin eredetű kifejezések mindegyike a fizikai *hozzáférés*, a fizikai tárgyat valamiből *kifejtés* közvetlen tapasztalatából, forrástartományából indul ki metaforikusan, mint maga a *kifejtés* főnév is. Ilyen latin eredetű kifejezések a következők:⁶ *explano* 'laposra v. egyenesre kiterít', *explanatio* 'világossá tétel' > 'magyarázás, kifejtés'; *explico* 'kigöngyöl, kiteker, kiráncol, leteker, kibont', *explicatio* 'letekergetés, kibonyolítás' > 'magyarázás, megfejtés'; *interpretes* 'közbeszóló, közbenjáró' > 'magyarázó', *interpretor* 'közbenjáróként lép fel', *interpretatio* 'fejtegetés, magyarázás'. A német *erklāren* 'magyaráz' egyik összetevője az *er* 'heraus, hervor' 'ki, kifelé', a másik összetevője a *klar*, amely a latin *clarus* 'laut, schallend; hell, leuchtend; deutlich' 'hangos, hangzó; világos, fénylő; érthető' szóból származik.⁷

3. A magyarázat alaptípusai és kommunikációs helyzetei

A *magyarázat* szó alapvetően kétféle, de egymással szorosan összefüggő tevékenységet képez le, egy mindennapi és egy tudományos típust.

1) A magyarázat valamely jelenség kifejtése, részletező bemutatása. Kifejtés, a dolgok valamely állásának a részletező bemutatása, például hétköznapi társalgásban vagy iskolai órán. Ebben az esetben a magyarázat valamely előzetesen bevezetett vagy tudott, de részleteiben nem taglalt fogalom, fogalmi tartomány részletes

⁵ Drosdowski–Grebe (Hrsg.) 1963: 105–106.

⁶ Finály 1884.

⁷ Drosdowski–Grebe (Hrsg.) 1963: 105–106.

kifejtése, leíró (vagyis megállapító) és oksági (következtetéseket tartalmazó) kijelentésekkel.

2) A magyarázat másik jelentése a tudományos tevékenységre vonatkozik, pontosabban eredetileg a természettudomány eljárására: valamely ismeretlen jelenségnek ismert jelenségekből tudományos levezetése. A tudományos magyarázat jellege függ az adott tudományág tárgytudományos elméleteitől és az ezeket az elméleteket megalapozó metatudományos elméletektől. A tudományos magyarázatnak saját tárgyához való viszonya vita tárgya: a természettudományos alapú, pozitivistá, analitikus metatudományos elméletek a tudományos magyarázat egyetemes jellegét állítják, míg más metatudományos elméletek az elmélet, a magyarázat és a vizsgálat tárgya közötti kölcsönviszonyt feltételezik.

A tudományos magyarázat az elmélet alkalmazása, vagyis az elmélet és az adat közötti kapcsolat elemző és érvelő részletezése, az adatok és az általánosítások leírása során. A magyarázatot az elmélet és a hozzá tartozó módszertan szabályai, protokollja, eljárási rendje szerint lehet végrehajtani.

A magyarázat mindig valamely emberi kommunikáció része, amely szöveg, nyelvi struktúra formájában konstruálódik meg. A magyarázat célja: megértetés, bemutatás, illetve a levezetés, diszkurzusban. A magyarázat tényezői: a beszélőtársak, a beszélő célja, a figyelem tárgya, közös jelentésképzés, valamint a megértett beszédhelyzet, amely lehet mindennapi (például iskola, hivatalos tájékoztatás, ismeretterjesztés), illetve valamely diszkurzív rend saját kánonnal, tapasztalati térrel és elváráshorizonttal (tudomány, művészet, politika, sajtó, közigazgatás). A magyarázat lényeges eleme a nézőpont, valamint a magyarázathoz választott nyelv. E nyelv lehet i) a mindennapi spontán nyelvhasználat változata, ii) valamely tudományos vagy hivatalos, kanonizált nyelvváltozat, specifikus terminológiájával, leíró és érvelő nyelvi megjelenítő reprezentációs módjaival, iii) valamely mesterséges nyelv. A magyarázat jellegét befolyásolja az a körülmény, hogy kinek szól a magyarázat: i) általános, kulturálisan nem tagolt hallgatóságnak, ii) szakmai közegnek, iii) iskolai közegnek.

Mint minden nyelvi érintkezés, minden diszkurzus, a magyarázat létrehozása, megjelenítése és befogadása időben megy végbe. Ez a temporalitás alapvetően befolyásolja a létrehozás és a befogadás jellegét. Ennek értelmében a már tudott megelőzi a kifejtést (például a megnevezésben vagy a meghatározásban), ugyanakkor a kifejtés, a magyarázat hozzájárul a tudott tudottá tételéhez, a tudás kialakításához. A magyarázat ekképp monologikus, de mindig diszkurzív közegben érvényesül, hiszen a magyarázat megalkotója vagy a tárgyiasított magyarázat mindig a hallgató felé fordul.

4. A magyarázat a nyelvtudományban

Nincs tudományos bemutatás magyarázat nélkül. Még a látszólag pusztá kijelentésekből álló megjelenítések, például Wittgenstein *Tractatusa* is ad magyarázatokat: az egyes kijelentések egymást fejtik ki. A magyarázat a tudományos leírás inherens része, metatudományos és tárgytudományos kritériumoknak megfelelően. A tudományfilozófia (tágabban: a filozófia) a magyarázatot a tudományos elméletalkotás és leírás inherens részeként hosszú ideje pontos meghatározás szerint érti és alkalmazza. Egy fogalmat akkor magyarázunk meg, ha megadjuk azokat az egyedi, már ismertnek feltételezett jegyeket, amelyekből maga a fogalom áll. Egy tényállást akkor magyarázunk meg, ha elemeire, szükségszerű okaira vagy különös esetként valamely általános törvényre vezetjük vissza. A 18. század óta a magyarázat középonti eleme a definíció.

Vajon miképp érvényesül a magyarázatnak ez az általános értelmezése a nyelvtudományban, vagyis miképp lehet ez operatív a nyelv tudományos leírásában?

A nyelvtudomány hosszabb ideje plurális: több egymástól eltérő elméleti és tudományfilozófiai keretben működik. Legkésebb a Saussure-féle strukturalizmus folytatásaként, kidolgozásaként több irányban szétvált, például a Prágai Nyelvész kör funkcionális irányzatára és ettől eltérően az amerikai deskriptív

iskola formális irányaira és további elméletekre. A szétkülönbözés az 1950-es évektől újból fölerősödött, egyrészt a generatív grammatika korabeli térhódításával, másrészt a szociolingvisztika és a pragmatika, valamint a szövegtan első eredményeinek hatásával,⁸ illetve az első komplex funkcionális nyelvelméletek és leírások kidolgozásával (erre lásd például a M. A. K. Halliday által korábbi előzmények nyomán kidolgozott funkcionális elméletet és módszertant⁹). A szétágazásnak számos következménye volt és van. Az egyik az a meglehetősen határozottan megmutatkozó körülmény, hogy a nyelvtudományban a magyarázat elméletfüggő.

Az ezredfordulón művelt nyelvtudományban három fő elméleti irány különböztethető meg, erős általánosítással és prototípushatásokkal. Ez a három irányzat a hagyományos besoroló, a formális és a funkcionális nyelvelmélet. Ísmeretes, hogy a kortárs nyelvtudomány egyrészt rendkívül gazdag elméletekben és irányzatokban. A Heine és Narrog által szerkesztett kézikönyv¹⁰ például harminckét különböző olyan nyelvleírási módot mutat be, amelyek a kétezres években meghatározó módon vannak jelen a nyelvtudományban. A hagyományos (iskolai) nyelvtan ugyanakkor nem szerepel ezek között az elméletek között. A hagyományos besoroló nyelvtan már nem termékeny, tárgyalását a jelen áttekintésben a meglévő nagy európai kulturális és oktatási hatása indokolja. A számtalan elmélet és módszertan nagy irányokba sorolása részben az áttekintést könnyíti, ám elméleti alapja is van. A formális-funkcionális elkülönülés a Prágai Nyelvész kör felléptével az 1920-as évek óta fontos tényező, és bár az ezredforduló előtt éles szembenállás jellemezte, a szintézisre törekvés mind erőteljesebb.¹¹

⁸ Lásd Doe 1988; Beaugrande 1991.

⁹ Vö. Halliday 1994; Halliday–Matthiessen 1999.

¹⁰ Heine–Narrog (eds.) 2010.

¹¹ Vö. Heine–Narrog 2010: 5–9, további szakirodalommal; Newmeyer 1998; Dressler 1995.

A három nagy irányzathoz számtalan elmélet, módszertan, leíró iskola és gyakorlati eredmény kötődik. Megjegyzendő, hogy a három irányzat, főképp a formális és a funkcionális között a határok nem élesek, átmeneti teóriák és módszertanok is kialakultak. Jóllehet a nyelvtudomány az ezredfordulóra rendkívüli gazdagságot ért el mind az elméletek és módszertanok, mind a leíró eredmények tekintetében, és emiatt teljességében nehezen követhető egyetlen perspektívából, a diszkurzus a fő irányzatok között fennáll, élénk, sőt egyes pontokon küzdelmes.

A három nyelvelméleti irányzathoz három fő magyarázati mód tartozik, mindegyikre prototipikusan egy kifejtési mód jellemző. A magyarázattípusokat az egyes elméletekkel összefüggésben lehet leírni. A magyarázattípusok jellemzéséhez ezért az egyes fő irányzatok általánosan is jellemezni szükséges. Az irányzatok fő jellemzői a következők: a nyelvi tudás eredete, az elmélet jellege, hatókör, teljesség, megjósolhatóság és általánosítás, norma, szerkezet, időbeliség, adatolás.

4.1. A hagyományos nyelvtan

A hagyományos nyelvléírás az újgrammatikus és a Saussure-féle strukturalista nyelvelmélet szintézise. A hagyományos besoroló nyelvtan szerint a nyelvi tudás közösségi jellegű, a Saussure-féle *langue-on* (a nyelvi rendszeren) alapul, az egyén mintegy ki van szolgáltatva a készen kapott rendszernek. Elmélete a nyelvi kategóriák adott, teljes rendszerének a felismerése és bemutatása. A kategóriák közötti viszony meghatározó típusa az alá- és mellérendeltség. E nyelvtan hatóköre a fonológia, a morfológia és a szintaxis, általánosítási elve a kategóriába való besoroláson nyugszik. Normafogalma a helyesség, szerkezete az építőkockaelven nyugszik, időbelisége a szinkrónia és diakrónia teljes szétválasztásán alapul, az adatolás a filológiai (klasszikus irodalmi és történeti) és saját adatok felhasználásával történik. A hagyományos nyelvtan kategóriákat nevez meg (elsősorban a régi latin grammatikák rendszerére alapozva, a Saussure által kidolgozott

paradigmatikus rendszerekben elhelyezve), ezeket röviden definiálja, főképp a kategóriák egymáshoz kapcsolódásának típusai szerint, az alárendelés és a mellérendelés viszonyaiban. A példányokat felcímkézi, s voltaképpen ez a felcímkézés, a besorolás a hozzá tartozó definícióval a magyarázat. A magyarázat itt anynyiban visszavezetés, amennyiben kategóriabesorolás, azonban részletesebb kifejtés nélkül. E nyelvtantípus egyértelműen a 19. századi pozitívista tudományfelfogás örököse, amely nem reflektál a 20. századi tudományfilozófiai elméletekre. A hagyományos besoroló nyelvtan prototipikus példánya a *Magyar grammatika*,¹² amelynek számos rokon megvalósulása jelent meg az elmúlt évtizedekben Európában is, s még mindig uralkodó grammatikátípus az iskolai anyanyelv-pedagógiában.

4.2. A formális nyelvtudomány

A formális nyelvészet elméleteivel összhangban a logikai pozitívizmus tudományfilozófiájára alapozza a magyarázatot is. A formális nyelvléírás szerint a nyelvi tudás genetikailag kódolt, az elmébe a születéskor már „behuzalozott” univerzális grammatika, amely minden emberben azonos. Ennek a nyelvi tudásnak a központi eleme a nyelvi kompetencia, amely a szintaktikailag jól formált mondatok létrehozásának és felismerésének, valamint a szintaktikailag rosszul formált mondatok elutasításának a képessége.¹³ A formális nyelvészet legelterjedtebb megvalósulása a generatív grammatika. Kidolgozója, Noam Chomsky elvlasztja egymástól a mondat szintaktikai és szemantikai struktúráját, és azt hirdeti, hogy a szintaktikai jólformáltság független a mondat jelentésétől, vagyis lehet szintaktikailag jól formált mondat a jelentésében értelmetlen szerkezet.

¹² Lásd Keszler (szerk.) 2000.

¹³ Vö. például Chomsky 1965, 1995, 2006; Pinker 1999; Radford 1988, 1997.

A formális nyelvészet elmélete alapvetően deduktív axiomatikus, a priori rendszer. Hatóköre a szintaxis, morfológia, fonológia (és pragmatika), ebben a sorrendben, moduláris jelleggel, vagyis az egyes területek modulok egymástól eltérő saját működési szabályokkal, a szintaxissal a középpontban. A pragmatika egyfajta kiegészítés, amely a Frege-féle elvvel nem magyarázható mondatjelentések leírásához szükséges, bizonyos típusú mondatok esetében, de nem teljes értékű része a rendszernek. Az általánosítás elve a megjósolhatóság deduktív alapon: a szintaktikailag jól formált mondatok maradéktalanul megjósolhatók a nyelvtan szabályai révén, a természettudományos levezetések mintájára. A formális nyelvészetben a norma a grammatikai jólformáltság, a grammatika szerkezetének fő elve a konstituencia és a modularitás, felépítésére az építőkockaelv jellemző. Az időbeliség tényezőjében a szinkrónia és diakrónia teljes szétválasztása jellemző. Az adatolás a saját alkotású adatokra, az introspekcióra épít, az egyik kiinduló axióma alapján, amely szerint a nyelvi kompetencia minden emberben azonos, az univerzális grammatika tudása egyetemes, ezért a nyelvtudós éppúgy tesz különbséget a szintaktikailag jól formált és rosszul formált mondatok között, mint bárki más.¹⁴

A formális nyelvészet elméletei alapvetően a Popper-féle tudományelmélet elvei szerint épülnek föl. Karl Popper megállapítása szerint a tudományos eszmény „axiomatizált deduktív rendszerek” létrehozása, melynek lényegi összetevője a dedukció, igazolás, tesztelés, kiegészítve a kritikus vizsgálat és a cáfolhatóság műveleteivel.¹⁵ A logikai pozitivizmus képviselői a természet-

¹⁴ A szociolingvisztika ezt a tételt cáfolja, amikor arra mutat rá, hogy csak többstílusú ember létezik, és amikor egy beszélő érzékeli, hogy figyelik beszédét, formálisabb stílusra vált. Mivel a nyelvész folyamatosan figyeli a nyelvhasználatot, a sajátját is, a példaalkotáskor nem lehet olyan mértékben spontán, ahogy a mindennapi beszélő spontán beszéde közben. Ezért a nyelvész grammatikalitási ítéletei nem azonosak a nem nyelvészekével. Vö. Labov 1972.

¹⁵ Popper 1997: 15, 1979.

tudományos módszertan alkalmazását tekintik a tudományos megismerés feltételének. A kanonikus minta a fizika elméletalkotása és módszertana, azzal a meggyőződéssel, hogy a fizika lesz az egyetlen, mindent leíró egységes tudomány.¹⁶ A formális logikai pozitivizmus a fizikalizmust és a redukcionizmust vállalja. Ezen elmélet szerint a hipotézisek igazolása a filozófia fő ismeretelméleti feladata, a megismerés racionális rekonstrukciója révén. Ennek módja az ismeretek logikailag letisztított, szigorú elvek szerinti igazolása. Az ismeretelmélet keretében a tudás a formális logikai kijelentésekben mint az emberi tudás formális tárgyaiban rögzítendő, nem valamilyen tudást modelláló pszichológia szerint. A tudományos állítások legalapvetőbb elve e kijelentések igazolhatósága.

Tárgytudományos szinten É. Kiss Katalin így határozza meg: „A generatív nyelvészet tárgya [...] az emberi egyén anyanyelv-tudása. E tudás a generatív elmélet feltételezése szerint biológiai entitás: bizonyos agyi struktúrák meghatározott működése. Minthogy a generatív nyelvészet tárgya konkrét, biológiailag meghatározott létező, a generatív nyelvészet természettudomány”.¹⁷ A beprogramozott nyelvi tudás az egyetemes nyelvtan (univerzális grammatika), amelyre az egyes nyelvek egyes grammatikai (elsősorban mondattani) szerkezetei visszavezethetők.

Ennek alapjául szolgál a nyelvtudomány mentális fordulata, főképp Chomsky munkássága, amely a „vagy logika, vagy pszichológia” kettősségét újraértelmezte, új elméleti megoldásokat tett lehetővé. Az egyik elméleti irány, a nyelvészeti formalizmus az elme moduláris és propozicionális működését előfeltételezi,¹⁸ s ennek következtében a nyelvet formális rendszerként kezeli, és így kívánja leírni. Háttérben a redukcionista és fizikalista, logikai alapú nyelvfilozófia működik.

A magyarázat itt az egyetemes nyelvtannak való megfeleltetés. A nyelv elmélete metaszintű axiomatikus, ellentmondás-

¹⁶ Lásd Altrichter 1972: 36; Harder 2007: 1244–1246.

¹⁷ É. Kiss 1998a: 23.

¹⁸ Vö. Fodor 1983; Müller 1991; Pléh 1999; Pléh et al. (szerk.) 2003.

mentes tételek rendszere, amelyből deduktív módon levezethetők grammatikai struktúrák, amelyek megfeleltethetők tényleges nyelvi megnyilatkozások szerkezetének. A formális nyelvészet, azon belül a generatív grammatika általánosításai „egy-egy nyelvnek a velünk született univerzális grammatikából következő szükségszerű sajátosságait fogalmazzák meg”.¹⁹ Ekképp a visszavezethetőség a grammatikailag jól formált nyelvi szerkezetek megjósolhatóságát helyezi a középpontba. A nyelvében erősen tárgyiasító magyarázóeljárás itt végig megőrzi a távolságtartást, a tudományos vizsgálat objektíváló jellegét.

Noam Chomsky, a generatív grammatika teoretikusa egyértelműen és részletesen kifejti a magyarázat jelentőségét és jellegét az elmélet keretében. Itt korai munkájára, a *Syntactic Structures* (1957) című művére hivatkozunk. Bár az elmélet egyes részei a későbbiekben módosultak, a kiinduló axiomatikus tételek lényegében nem, miképp a módszertan és a magyarázóelvek jellege sem. Chomsky a nyelvtudomány célját így adja meg: „a nyelvész feladatának tekintettük, hogy létrehozzon egy valamilyen (nyelvtannak nevezett) készüléket, amivel egy nyelv valamennyi mondatát generálni lehet”.²⁰

A mondattan leírása és magyarázata első szinten közvetlen összetevős elemzéssel, vagyis összetevőkre bontással történik.²¹ A klasszikus eljárásban a Sentence (mondat) egységet két formális összetevőre bontja az elemzés, a főnévi csoportra (noun phrase, NP) és igei csoportra (verb phrase, VP). Ez a bontás egyrészt formai kritériumok alapján történik, másrészt nem pusztán bontás, hanem újraírás, szintaktikai szabályok szerint. A fő kritérium a visszavezethetőség: egy szerkezet („sorozat”) akkor számít mondatösszetevőnek, ha visszavezethető egyetlen kiindulóponttra. Ennek megfelelően „[m]inden egyes ilyen nyelvtant a kiinduló láncoknak egy véges Σ halmaza és az »utasításoknak«

¹⁹ É. Kiss uo. 33.

²⁰ Chomsky 1995: 97.

²¹ Chomsky 1995: 30. Vö. Antal 2005.

egy véges F halmaza definiál. Az utasítások $X > Y$ alakúak, és így értelmezendők: írd újra X -et mint Y -t”.²²

Az összetevős elemzés azonban kevésnek bizonyul a leíráshoz, a magyarázathoz. Ezért Chomsky e korai munkájában bevezeti a transzformációt és a morfofonológiai szabályok rendszerét: „[a]z összetevős szerkezet szintjén a nyelvtanok $X > Y$ formájú szabályok sorozatát tartalmazzák, az alacsonyabb szinteken pedig ugyanilyen egyszerű formájú morfofonológiai szabályok sorozata található. Ezt a két szabálysorozatot transzformációs szabályok sora kapcsolja össze”.²³

Az elmélet és a magyarázat akkor eredményes, ha az ellenőrzés során helytállónak bizonyul. Ennek megfelelően „a »mondat megértése« fogalom magyarázatában kapjon helyet a »nyelvi szint« fogalma. Ez esetben egy mondat megértéséhez először arra van szükség, hogy valamennyi nyelvi szinten rekonstruáljuk a mondat elemzését; az absztrakt nyelvi szintek egy adott halmazának helytállóságát pedig úgy ellenőrizhetjük, hogy megvizsgáljuk, vajon képessé tesznek-e bennünket az ezekkel a szintekkel megfogalmazott nyelvtanok arra, hogy a »megértés« fogalmának kielégítő elemzését adjuk, vagy sem. [...] Általánosan fogalmazva, egyetlen mondatot sem érthetünk teljesen, amíg valamennyi szinten legalább az elemzését nem ismerjük, beleértve olyan magasabb szinteket is, mint az összetevős szerkezeté, valamint a transzformációs szerkezeté”.²⁴

Az itt Chomskytól idézett formális nyelvészeti magyarázat további jellemzője az egyszerűsége, eleganciára törekvés.

A formális nyelvészet analitikus filozófiai alapjai a priori jellegűek, a test és a lélek (szellem, tudás) dualizmusát tekintik mérvadónak. Ebben a tekintetben azok az újabb formális elméletek közősek a klasszikus generatív paradigmával, amelyek a naturalizált tudományelmélet keretei között tájékozódnak az empirikus természettudományok eszközrendszerével. Közös bennük, hogy

²² Chomsky, i. m. 33.

²³ Chomsky 1995: 52.

²⁴ Chomsky 1995: 99–100; Kertész 2009–2010.

a visszavezetés mint magyarázat a kauzalításra épül, és a redukcionizmus a nyelvet az idegrendszerrel, annak beprogramozottságával magyarázza.²⁵

A formális nyelvtan prototipikus magyar példánya az *Új magyar nyelvtan*, illetve a *Strukturális magyar nyelvtan* mondattan-, fonológia- és morfológiakötete.²⁶

4.3. A funkcionális nyelvtudomány

A funkcionális nyelvészet alapvetően a biológiai alapú humán adaptáció, a környezeti alapú megismerés és a triadikus figyelmi jelenet kognitív bázisára építi használati alapú nyelvtanait.²⁷ Ebben az irányzatban a nyelvi tudás tanult, szerzett ismeret, az absztrakció, sematizáció, kategorizáció, szimbolizálás képességei alapján. Az elmélet a használati alapú nyelvtant tételezi, elmélet és empiria egységéből, kölcsönviszonyából kiindulva. Hatóköre a szemantika, fonológia, morfológia, szintaxis, pragmatika (szövegtan, stilisztika, szociolingvisztika) tartományaira terjed ki, a zárójelben felsoroltak részleges beépítésével. Az általánosítás prototípushatások alapján történik, a szélső megoldások háritásával. A funkcionális nyelvészet normafogalma az adekvátság, szerkezete hálózatelvű, időbeliségét a szinkrónia és a diakrónia összekapcsolása jellemzi, adatolása²⁸ (intuíción és introspekción alapuló, de nem abszolutizált) saját és a korpuszadatok felhasználásával történik.

A funkcionális nyelvészet elméleti alapozása legtömörebben az epigenezis kategóriájával nevezhető meg.²⁹ A funkcionális

²⁵ Lásd Fodor 1983; Pinker 1999.

²⁶ Lásd É. Kiss Katalin 1998b; Kiefer (szerk.) 1992, 1994, 2000.

²⁷ Vö. Givón 2001, 2002; Langacker 1987; Tomasello 2002, 2008; Tomasello (ed.) 1998; Talmy 2000; DeLancey 2001; Ladányi–Tolcsvai Nagy 2008.

²⁸ Erre lásd Itkonen 2003; Talmy 2007; Kertész et al. (eds.) 2012; Croft 1998; illetve Gries–Stefanowitsch (eds.) 2006.

²⁹ Lásd Sinha 2009.

elméletek a biológiai és a kulturális evolúció párhuzamos, egymástól elválaszthatatlan folyamatait tételezik a kommunikáció kialakulásának és továbbfejlődésének feltételeként. A nyelvet részben egyetemes, részben kultúraspecifikus humán jelenségnek tekintik.³⁰ A funkcionális nyelvészet nem axiomatikus és deduktív, elutasítja a természettudomány a priori analitikus alapjait. Nem kauzálisan vezet vissza nyelvi struktúrákat biológiai alapú struktúrákra, nem a viselkedés külső és a kogníció belső dualizmusa a kiinduló alap.

Például Givón saját funkcionális nyelvelméletében hangsúlyozza, hogy nincs merev elkülönülés a biológia és a kultúra között. A kultúra biológiai adaptáció, környezeti alkalmazkodás, olyan mechanizmus, amelynek révén a problémamegoldó, kísérletező viselkedés az általános evolúció menetét szolgálja. „A kultúra – a társak perspektívamegosztása – az azonos érdekközösség tagjai közötti közösségi együttműködés adaptív megalapozása”.³¹

Tomasello kettős öröklélméletében a biológiai öröklődés útján jutnak a főemlősök és az ember a tárgyak, elhelyezkedések, mozgások, folyamatok, társas, rokoni viszonyok feldolgozási képességének birtokába.³² Ehhez közös problémamegoldó cselekvés, szociális jellegű tanulás járul. Az ember esetében a közösségi eredet, a szociogenezis, a másik intencionális lényként való fölismerése az egyik döntő tényező, a másik a kulturális fejlődés kumulatív jellege. Chris Sinha epigenéziselmélete hasonló elvekre épül.³³

A funkcionális nyelvészet magyarázatai a biológiai és kulturális képességek és meghatározottságok tényezőinek együttes motivációs rendszerét derítik föl a nyelvleírásban, kölcsönhatásban a nyelvi szerkezetekkel. A funkcionális nyelvészet a nyelvi szerkezetek valószínűségét és emergens jellegét állítja az összetett feltételrendszerben.

³⁰ Vö. Croft 2003.

³¹ Givón 2002: xvi.

³² Vö. Tomasello 2002, 2008.

³³ Lásd Sinha 2007, 2009.

Ennek megfelelően a funkcionális irányzatú nyelvelírások alapelvei a következők. A nyelvi rendszer kisebb és összetett elemeit a mindenkori beszélő nézőpontjából kell bemutatni, hiszen a mindenkori beszélő aktuális perspektívája alakítja a közlés nyelvi szerkezetét. A nyelvi kifejezéseket jellegzetes, gyakori közegekben kell leírni, nem önmagukban. A jelentés egyenrangú az alakkal (az alaktani, mondattani szerkezetekkel), sőt egyes magyarázatokban a jelentés elsődleges, a jelentésszerkezetekből erednek a morfológiai és szintaktikai szerkezetek.

A funkcionális nyelvelméletek, valamint a társtudományok hasonló irányzatai elsősorban a természettudományos metatudomány és módszertan egyeduralmának tarthatatlanságából indulnak ki.³⁴ Harder (2007: 1244) hangsúlyosan kiemeli, hogy a nyelv formális leírásában a logikai pozitivizmus módszertana (az episztemológia) került előtérbe az elmélettel (ontológia) szemben, amely „olyan destruktív hatást eredményezett, amelyet csak a leírás fő tárgyának a tagadása tud kiváltani”.³⁵

A funkcionális nyelvészeti irányzatok különböző forrásokból származó konvergáló bizonyítékok rendszerét alkalmazzák módszerként, és elvetik az axiomatikus deduktív tudományfilozófia módszertanát.

A fentiekben összefoglaltak adják az alapot a funkcionális nyelvészet leíró kidolgozásaihoz, magyarázataihoz, amelyekben egyrészt a környezeti, biológiai, pszichológiai, fejlődési, szociokulturális tényezők szerepet játszanak. Másrészt a nyelvten kidolgozásában, megjelenítésében a használati alapú elvek a meghatározók (Langacker nyomán):³⁶ a kategóriák rugalmas diszkrétsége prototípushatásokkal, természetes közegekben és jellegükben kezelése, a magyarázat kellő pontossága és részletessége a lényegiség arányosságában, valamint az idealizáció, az általánosítás

³⁴ Ehhez lásd Halliday 1994; Givón 2001, 2002; Langacker 1987, 2008; Lakoff 1987.

³⁵ Harder 2007: 1244; vö. még Sinha 2007.

³⁶ Vö. Kemmer–Barlow 2000; Langacker 1987: 34–55; lásd még Croft 1998.

mértéke az összetettség bemutatásakor. Az általánosítás nem fedheti el a nyelv változatosságát. Például a szabály/lista merev megkülönböztetés helyett a szabály és a lista, vagyis az általánosítások és az egyedi, részleges érvényű állítások egyidejű alkalmazása észszerű módszertani eljárás. Sem az elmélet, sem a módszertan nem idealizál, nem általánosít olyan mértékig, hogy az elméletbe nem illő elemeket túláltalánosítja (különbségeket tüntet el), a ritkább, kevésbé prototipikus jelenségeket nem hagyja ki vagy nem zárja ki a leírásból kategórián kívüli („rendhagyó”) elemként. A funkcionális nyelvészeti elméletek és leírások használata alapúak,³⁷ ezért az általánosítás különböző fokait tartják számon és alkalmazzák a leírásban. Ehhez járul a konstruálás dinamikus jellegének a rendszerben való kimutatása, a rendszer és a használat egységként kezelése, a nyelv perspektivált jellegének, a szerkezet műveleti aspektusának bevonása a leírásba.

Az elmélet kidolgozása és fő tételeinek indoklása már tárgytudományos részkérdések részleges, előzetes kidolgozásán alapul. A funkcionális nyelvészet nem választja el teljesen az elméletalkotást a tárgytudományos adatgyűjtéstől és a leírástól. A magyarázat ennek következtében a kifejtés különböző módozataiban jelenik meg, e kifejtések általában nélkülözik a formalizálást, de nem elméleti, hanem gyakorlati okokból: formalizálni a már kelő mértékben megismert rendszert lehet.

A funkcionális irány keretében különböző nyelvtanok különböző nézőpontokat érvényesítenek. Például Givón szintaxisa³⁸ alapvetően az alak-jelentés megfelelésekre összpontosít, pragmatikai vonatkozásokkal. Biber és munkatársai³⁹ korpuszadatokból dolgoztak ki grammatikát, míg Radden és Dirven⁴⁰ a fogalmi alapú szemantikai szerkezetekből vezetik le a grammatikai rendszert.

³⁷ Lásd Kemmer–Barlow 2000.

³⁸ Givón 2001.

³⁹ Biber et al. 1999.

⁴⁰ Radden–Dirven 2007.

A funkcionális nyelvészet vállalja az anyanyelvi megjelenítést, a kategóriák folyamatos értelmezésével, éppen a nyelvi szerkezetek többértelműségére és a prototípushatásokra (saját tárgyára) reflektálva. A nyelvében is tárgyiasító magyarázóeljárás ezáltal visszautal tárgyának megértésére, e megértés jelentőségére és jelentésségére. A funkcionális nyelvészet hermeneutikai vonatkozása itt megmutatkozik (Gadamer vagy Heidegger⁴¹ itt legalább annyira említendő, mint Ricoeur).

Ebben a nyelvészeti irányzatban a magyarázat nem deduktív levezetés, hanem kifejtő, problémamegoldó kereső leírás. Rendszere van, még hozzá szigorú rendszere, de ez nem axiómákra vezetődik vissza, hanem az epigenetikus jellegre és az elmélet-empíria feszültségviszonyára, a nyelvi variabilitásra épít.

A funkcionális nyelvten prototipikus magyar példánya az *Osiris Nyelvten*.⁴²

5. A nyelvtudományi magyarázattípusok saját diszkurzív közegükben

Az érthetővé, hozzáférhetővé tétel, az azonos nyelven szólás, a kigöngyölés, kiterítés, láthatóvá tétel, vagyis a magyarázat több, egymástól eltérő, jellegzetes módon valósul meg a mai nyelvtudományban. A magyarázat szorosan összefügg az elméleti kerettel.

A nyelv, a szövegalkotás és a retorika felől nézve a formális nyelvészet deduktív és kauzális, azonnal formalizál, belső, zárt a priori rendszert fejt ki, jelenít meg, törekszik a minél formalizáltabb nyelvi és logikai megjelenítésre. A magyarázóeljárás nyelvében erősen tárgyiasító, és végig megőrzi a távolságtartást.

A funkcionális nyelvészet elmélet és empíria, valamint biológiai és kulturális motiváltság kettősségét figyelembe véve szövegszerűen leírja, kifejti és indokolja a befogható nyelvi rendszert,

⁴¹ Vö. Heidegger 2001.

⁴² Lásd Imrényi et al., megjelenőben.

nyitott, inkább a posteriori rendszert fejt ki, jelenít meg, vállalja az anyanyelvi megjelenítést a kategóriák folyamatos értelmezésével, valójában az antropológiai önreflexiót a megértésben.

Aligha kérdéses, hogy az imént vázoltaknak tágabb összefüggéseik vannak. Egyrészt a nyelvtudomány diszkurzivitásában, az elméletek alakulástörténetében formáló tényező a magyarázat nyelvi alakja és nyelvi ereje. Az egyes irányzatok nyelvi megjelenítése is hatással van a többire. A plauzibilis érvelés cirkuláris és prizmatikus tudományfilozófiai elmélete⁴³ a szintézis felé tett jelentős lépés, még akkor is, ha – miképp az a fentiekből kiderül – a funkcionális irányzat elméletei és módszertanai nyitottabbak a folyamatos visszacsatolásra teória és empiria kapcsolatában.

Másrészt a magyarázat jellege is jelzi az adott nyelvtudományi irányzat viszonyát tárgya tágabb tartományához. Ebből itt egyetlen tényezőt érdemes fölemlíteni: vajon az adott magyarázat reflektál-e a létező létére valamilyen módon, relevánsnak tekint-e, vagy sem, ahogy ez a humán viszonyulás a beszélő (az én, a Dasein és a te vagy az ő) konstruálásában és a nyelvi közlésben jelen van. A formális megoldás a beszélő embert „behuzalozott”, részlegesen beprogramozott lénynek tekinti, míg a funkcionális felfogás az önmagáról és társáról tudó adaptív és kreatív személyiséget látja a beszélőtársakban.

A magyarázatnak – az imént összefoglaltak értelmében – látókörkötő változatai vannak a mai nyelvtudományban: különböző módokon képezik le a nyelv emberi lényegét. Paul Ricoeurnek a tanulmány elején idézett álláspontja a nyelvtudomány Saussure-féle strukturalista magyarázatelvéről különböző változatokban továbbra is meghatározó tényező a formális nyelvtudományi irányzatokban. Az alakok pusztán formális megfelelései és elkülönülései, a jelentéstől megfosztott nyelv itt továbbra is leválasztódik a humán megértés műveleteiről, a Ricoeur által javasolt diskurzusértés ebben az irányban nem tényező. A funkcionális nyelvtudomány éppen ellenkezőleg, a jelentés és a funkciók

⁴³ Vö. Kertész–Rákosi 2008, 2014.

rehabilitálásával a megértés és megértetés emberi mozzanatát ragadja meg, a nyelvet a tevékeny ember világban benne létének perspektívájából. Az előbbi látszólag pontosabb, „tudományosabb”, az utóbbi tágabb, látszólag „lazább”, ám tényleges szigorúságával hosszú távon feltehetőleg többet derít föl a beszélő ember nyelvéről, mint az előbbi. „A tárgyak semmifajta kezelésmódja nem emelkedik a másik fölé. A matematikai megismerés nem szigorúbb, mint a filológiai-történeti. Csupán »egzakt«, de ez nem azonos a szigorúsággal”.⁴⁴

Irodalom

- Altrichter Ferenc 1972. Bevezetés. In Altrichter Ferenc (szerk.): *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest: Gondolat Kiadó. 5–47.
- Antal László 2005. *A formális nyelvi elemzés*. Bicske: Szak Kiadó. Első kiadás: Budapest: Gondolat, 1964.
- Benkő Loránd szerk. 1970. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Biber, Douglas – Johansson, Stig – Leech, Geoffrey N. – Conrad, Susan – Finegan, Edward 1999. *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Logman.
- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Chomsky, Noam 1995. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Chomsky, Noam 2006. *Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, William 1998. Linguistic evidence and mental representations. *Cognitive Linguistics*, 9 (2): 151–174.
- Croft, William 2003. *Typology and Universals*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Beaugrande, Robert-Alain 1991. *Linguistic Theory: the Discourse of Fundamental Works*. London: Longman.

⁴⁴ Heidegger 1994: 14.

- DeLancey, Scott 2001. *On Functionalism*. UC Santa Barbara: LSA Summer Institute. Lecture 1. <http://darkwing.uoregon.edu/~delancey/sb/LECT01.htm>
- Doe, John 1988. *Speak into the Mirror: A Story of Linguistic Anthropology*. London: University Press of America.
- Dressler, Wolfgang U. 1995. Form and Function in Language. In Millar, Sharon – Mey, Jacob L. (eds.): *Proceedings of the First Rasmus Rask Colloquium*. Odense: Odense University Press. 11–36.
- Drosdowski, Günther – Grebe, Paul (Hrsg.) 1963. *Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- É. Kiss Katalin 1998a. A generatív nyelvészet mint kognitív tudomány. In Pléh Csaba – Györi Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó.
- É. Kiss Katalin 1998b. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris. 33–48.
- Finály Henrik 1884. *A latin nyelv szótára*. Budapest.
- Fodor, Jerry A. 1983. *The Modularity of Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Givón, Talmy 2001. *Syntax. An Introduction*. Revised edition. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Givón, Talmy 2002. *Bio-Linguistics. The Santa Barbara Lectures*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Gonzalez-Marquez, Monica – Mittelberg, Irene – Coulson, Seana – Spivey, Michael J. (eds.) 2007. *Methods in Cognitive Linguistics*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Gries, Stefan Th. – Stefanowitsch, Anatol (eds.) 2006. *Corpora in Cognitive Linguistics. Corpus-Based Approaches to Syntax and Lexis*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Halliday, M. A. K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. Second edition. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. – Matthiessen, Christian M. I. M. 1999. *Construing Experience Through Meaning. A Language-based Approach to Cognition*. London: Continuum.
- Harder, Peter 2007. Cognitive Linguistics and Philosophy. In Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 1241–1265.

- Heidegger, Martin 1994. „...költőien lakozik az ember...” Budapest–Szeged: T-Twins Kiadó–Pompeji.
- Heidegger, Martin 2001. *A fenomenológia alapproblémái*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Heine, Bernd – Narrog, Heiko 2010. Introduction. In Heine, Bernd – Narrog, Heiko (eds.): *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. 1–25.
- Heine, Bernd – Narrog, Heiko (eds.) 2010. *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Humboldt, Wilhelm von 1985 [1836]. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. In *Válogatott írásai*. Budapest: Európa Könyvkiadó. 69–115.
- Imrényi András – Kugler Nóra – Ladányi Mária – Markó Alexandra – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor, megjelenőben. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Itkonen, Esa 2003. *What is Language? A Study in the Philosophy of Linguistics*. Turku: Abo Åkademis tryckeri.
- Kemmer, Suzanne – Barlow, Michael 2000. Introduction: A Usage-Based Conception of Language. In Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-Based Models of Language*. Stanford, California: CSLI Publications. vii–xxviii.
- Kertész András 2009–2010. Miért érdemes a nyelvésznek reggelente felkelni az ágyból? Avagy: Chomsky „forradalmi” és a generatív nyelvészet historiográfiája. *Magyar Nyelv*, 2009 (4): 385–401; 2010 (1): 24–34; (2): 349–156; (3): 258–269.
- Kertész András – Rákosi Csilla 2008. *Adatok és plauzibilis érvelés a nyelvészetben*. Debrecen: DE Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Kertész, András – Rákosi, Csilla 2009. Cyclic vs. Circular Argumentation in the Conceptual Metaphor Theory. *Cognitive Linguistics*, 20 (4): 703–732.
- Kertész, András – Rákosi, Csilla 2014. The p-model of data and evidence in linguistics. In Kertész, András – Rákosi, Csilla (eds.): *The Evidential Basis of Linguistic Argumentation*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 1–48.
- Kertész, András – Schwarz-Friesel, Monika – Consten, Manfred (eds.) 2012. Converging Data Sources in Cognitive Linguistics. *Language Sciences*, Special Issue 34 (6).

- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1994. *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Koselleck, Reinhart 2003 [1979]. *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz.
- Labov, William 1972. The Isolation of Contextual Styles. In *Socio-linguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 70–109.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): *Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből. Általános Nyelvészeti Tanulmányok*. XXII. 17–58.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Müller, Ralph-Axel 1991. *Der (un)teilbare Geist. Modularismus und Holismus in der Kognitionsforschung*. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Newmeyer, Frederick J. 1998. *Language Form and Language Function*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Pléh Csaba 1999. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest: Typotex.
- Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs (szerk.) 2003. *Kognitív idegtudomány*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pinker, Steven 1999. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Budapest: Typotex.
- Popper, Karl 1979. *Truth, Rationality, and the Growth of Scientific Knowledge*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

- Popper, Karl 1997. *A tudományos kutatás logikája*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Radden, Günter – Dirven, René 2007. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Radford, Andrew 1988. *Transformational Grammar: a First Course*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radford, Andrew 1997. *Syntactic Theory and the Structure of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricœur, Paul 1999. Mi a szöveg? Magyarázni és megérteni. In *Válogott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris Kiadó. 9–33.
- Sinha, Chris 2007. Cognitive Linguistics, Psychology and Cognitive Science. In Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 1266–1294.
- Sinha, Chris 2009. Language as a biocultural niche and social institution. In Evans, Vyvyan – Pourcel, Stéphanie (eds.): *New Directions in Cognitive Linguistics*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 289–309.
- Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebbi nyelvemlékektől a nyelvújításig*. Budapest.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Talmy, Leonard 2007. *Introspection as a Methodology in Linguistics*. Előadás: International Cognitive Linguistics Conference, Krakow, Poland. 2007. 07. 16. A kiosztmány olvasható: <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/talmy/talmyweb/Handouts/introspection2.pdf>
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael 2008. *Origins of Human Communication*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Tomasello, Michael (ed.) 1998. *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.